

УДК 343.226-053(477)
DOI 10.32999/ksu2413-1865/2021-95-10

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПИТАННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Ревть Алла Борисівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
alla_revt@ukr.net
orcid.org/0000-0002-8006-6186

Гук Орест Васильович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
orest_huk@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0308-6885

У статті здійснено комплексний аналіз вітчизняних і зарубіжних напрацювань з проблеми насильства та жорстокого поводження щодо дитини; обґрунтовано поняття «насильство»; розкрито змістове наповнення провідних понять проблеми. Висвітлено та систематизовано ознаки, види насильницьких дій щодо дитини. Проаналізовано причини виникнення насильства щодо дитини, оскільки скоєння насильства, особливо до дітей, набуває зараз надзвичайно великого масштабу.

Для розв'язання визначених задач у статті використано комплекс методів дослідження, який включав аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизацію, узагальнення задля обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення сутності та факторів ризику виникнення насильства щодо дитини.

Досліджено та визначено, що проблема насильства не виникає сама по собі, їй передують інші. Причин виникнення насильства дуже багато, це можуть бути соціальні, економічні фактори; фактори, що обумовлені структурою сім'ї та моделлю спілкування у ній; фактори, що пов'язані з особистістю батьків, самої дитини тощо.

Поділяється насильство на такі основні види, як фізичне, психологічне, сексуальне, економічне або нехтування основними потребами дитини. Кожен із цих видів має свої типові ознаки, в сукупності яких психологу чи педагогу можна визначити дітей, що стали жертвами насильства.

Охарактеризовано фактори ризику виникнення насильства щодо дитини, такі як соціально-економічні фактори ризику, фактори ризику, що пов'язані з моделлю спілкування та структурою сім'ї, фактори ризику, що обумовлені особистістю батьків.

Акцентовано увагу на тому, що дитина, яка стала жертвою насильства, зазнає надзвичайно важких травм, а в майбутньому сама може стати потенційним агресором для суспільства та свого близького оточення. За результатами дослідження можемо дійти висновку, що важливим є впровадження обов'язкової програми роботи з дитиною, що стала жертвою насильства, щоб вона змогла подолати цю проблему, позбутися страху, переживань, емоційних потрясінь та повернутись до життя як психологічно здорова особистість.

Ключові слова: насильство, дитина, жорстоке поводження, види насильства, фактори ризику.

MODERN APPROACHES TO THE QUESTION OF CHILD VIOLENCE IN UKRAINE

Revt Alla Borysivna,
PhD in Education, Associate Professor,
Associate Professor at General Pedagogy and Preschool Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
alla_revt@ukr.net
orcid.org/0000-0002-8006-6186

Huk Orest Vasyliovych,
Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Social Pedagogy
and Correctional Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
orest_huk@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0308-6885

The article provides a comprehensive analysis of domestic and foreign researches of the problem of violence and abuse of children; the concept of “violence” is substantiated; the semantic content of the leading concepts of the problem is revealed. The signs and types of violence against a child are highlighted and systematized. The causes of violence against a child are analyzed, as the commitments of violence, especially against children, become widespread nowadays.

To solve the defined tasks, a set of research methods are used in the article, they include: analysis of philosophical, sociological, psychological and pedagogical literature, synthesis, comparison, systematization, generalization to substantiate the starting points of the study, identify the nature and risk factors for violence against children.

It has been investigated and determined that the problem of violence does not arise by itself, it also brings other problems. There are many reasons for violence, it can be: social, economic factors; factors that determine the structure of the family and the model of communication in it; factors related to the identity of the parents, the child, etc.

Violence is divided into the following main types: physical, psychological, sexual, and economic or neglect of the basic needs of the child. Each of these types has its own typical features in the set of which a psychologist or educator can identify children who have become victims of violence.

The risk factors for violence against a child are described: socio-economic risk factors, risk factors related to the model of communication and family structure, risk factors due to the personality of the parents.

It has been emphasized that a child who has become victim of violence suffers serious injuries and may become in the future a potential aggressor both for the society and his own immediate environment. According to the results of the study, we can conclude that it is important to implement a mandatory program of work with a child victim of violence, so that he could overcome this problem, get rid of fear, anxiety, emotional shock, and return to life as a psychologically healthy personality.

Key words: *violence, child, abuse, types of violence, risk factors.*

Вступ

Насильство в суспільстві є давно поширеним явищем, яке існує ще з прадавніх часів та має різні прояви. Досліджуючи історію людства на нашій планеті, на жаль, можемо простежити тільки за розвитком насильства та несправедливості. Проблема насильства та жорстокого поводження щодо дітей та інших категорій населення в Україні залишається нерозв'язаною, тому стає дедалі актуальнішою, особливо на тлі зростання показників цього явища, яке набуває епідемічного характеру.

Протягом 2020 року понад 96 000 українців постраждали від насильства, у першому кварталі поточного року було зафіксовано близько 25 000 звернень. У 2019 році Міністерство соціальної політики України тільки

офіційно зафіксувало понад 120 тисяч випадків насильства (ЮНІСЕФ звітує, 2020).

Таким чином, проблема насильства над дитиною, причини виникнення, наслідки та психологічні особливості, профілактика та подолання є предметом дослідження психологів, соціологів, педагогів, соціальних працівників України та зарубіжжя.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Зокрема, теоретичні засади проблеми насильницької поведінки щодо дітей розглядають у своїх працях І. Зверева, А. Капська, Н. Максимова, К. Мілютіна; природу та наслідки насильства розкривають Т. Сафонова, Е. Цимбал. Соціально-педагогічні умови, причини та фактори виникнення, профілактику та шляхи подо-

ланья насильства над дітьми досліджують І. Гайдамашко, Т. Гончарова, О. Коломієць, О. Кочемировська.

Соціально-економічні, юридичні, психологічні та медичні аспекти запобігання насильству над дитиною представлені у працях В. Бондаровської, Г. Лактіонової, В. Міленко, Г. Христової.

Великий внесок у теорію подолання насильства над дітьми здійснили зарубіжні дослідники, такі як Д. Джіл, Д. Томпсон, М. Страус, К. Сміт, Д. Таттун.

Метою статті є розкриття аспектів проблеми насильства, окреслення сучасних підходів до цієї проблеми.

2. Методологія та методи

Для вирішення визначених завдань використано комплекс методів дослідження, який включав аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури, синтез, порівняння, систематизацію, узагальнення задля обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення сутності та факторів ризику виникнення насильства щодо дитини.

3. Результати та дискусії

Насильство може торкнутись будь-кого, і тут не важливо, який у людини культурний та економічний рівні. Проаналізувавши наукові матеріали та дані соціологічних досліджень, доходимо висновку, що насильство притаманне всім соціальним прошаркам, етносам, віковим категоріям, тому хибною є думка про те, що насильство в сім'ї нині зустрічається як поодинокий випадок. Ця проблема не зникає та не розв'язується навіть після того, коли зникають суворі звичаї та традиції.

Потенційно кожен із членів сім'ї може з тих чи інших причин стати об'єктом насильства. Дослідники констатують п'ять таких типів сімейної жорстокості:

- чоловіка щодо дружини чи навпаки (так зване подружнє насилля);
- з боку батьків щодо дітей;
- дітей та онуків щодо пристарілих родичів;
- старших дітей щодо молодших;
- одних членів сім'ї щодо інших.

Проблема насильства не виникає сама по собі, їй передують інші. Причин виникнення насильства дуже багато, це можуть бути соціальні, економічні фактори; фактори, що обумовлені структурою сім'ї та моделлю спілкування в ній; фактори, що пов'язані з особистістю батьків, самої дитини тощо.

В Енциклопедичному юридичному словнику зазначається, що насильство – це навмисний фізичний або психічний вплив однієї особи на іншу супроти її волі, що

може спричинити фізичну, моральну або майнову шкоду, а також має ознаки скоєння цієї шкоди зі злочинним умислом (Великий енциклопедичний юридичний словник, 2007: 501).

У роботі О. Грицевич зазначається, що жорстоким поведінням із дітьми є будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального чи економічного характеру, які можуть відбутись як у сім'ї, так і поза нею, вони порушують права та свободи дитини, мають шкоду для її фізичного та психічного здоров'я. Жорстоким поведінням з дитиною вважається також бездіяльність батьків чи усиновителів, опікунів чи піклувальників, а також осіб, що їх замінюють, коли вона перешкоджає оптимальному розвитку дитини та несе шкоду для психічного та фізичного здоров'я. Сюди відносять зневажливе ставлення до основних потреб дитини, відсутність сприятливих умов для її нормальної життєдіяльності, а також відсутність турботи про здоров'я дитини та її розвиток (Грицевич, 2007: 7–8).

В. Москаленко надав таке визначення поняттю насильства. Насильство – це дії, пов'язані з прямим спричиненням фізичної, моральної чи психологічної шкоди іншій людині, а також безпосередня загроза його спричинення задля спонукання до певної поведінки (Москаленко, 2009: 23).

Виділяють такі основні чотири форми насильства щодо дітей, як фізичне, сексуальне, психічне, нехтування основними потребами дитини (моральна жорстокість). Такі дії проявляються у формі побиття, ударів, катувань, ляпасів, опіків від гарячих предметів, укусів, використання різних предметів, що здатні заподіяти шкоди. До фізичного насильства також належить залучення дитини до вживання наркотичних та психоактивних речовин, алкоголю та спиртних напоїв, пропонування їй отруйних речовин та медичних препаратів, які викликають стан сп'яніння, в тому числі медичних препаратів (наприклад, снодійного) без призначення лікаря (Овсяннікова, 2012).

1) Фізичне насильство є однією із найбільш поширених форм насильства щодо дітей. На жаль, у нашій країні така форма насильства є досі звичною практикою для покарання дітей. Часто в українських родинах, а інколи й навчальних установах, як дисциплінарне покарання використовують різні види фізичного покарання. Це можуть бути видиличники та ляпаси аж до покарань ременем, указкою чи іншими предметами. Слід визнати, що такі дії є прямим виявом насильства щодо дітей, і вони в нашій дер-

жаві є забороненими. Дитина, що страждає від фізичного насильства, отримує таку інформацію від референтних для неї осіб на невербальному рівні:

- вона вважає, що люди, які б'ють її чи завдають фізичної шкоди, найбільше люблять її, таким чином бажають їй добра;
- дитина думає, що у неї є право бити інших;
- вона не знає про інші заходи впливу на когось, а застосовує тільки фізичну силу.

Найчастіше така форма насильства супроводжується іншим, психологічним видом насильства (словесні образи, психологічний тиск) (Психолого-педагогічна робота, 2009: 8–9).

2) Психологічне насильство – це постійний або періодичний вплив на дитину з боку батьків, опікунів, педагогів через словесні образи гідності, тиск, погрози. Часто воно має прояв, коли без причини дитину в чомусь звинувачують, до неї демонструють відкрито нелюбов, ненависть, ставляться вороже до дитини. До цієї форми насильства також відносять постійний обман дитини, вживання постійної неправди, через що дитина втрачає довіру до дорослих, а також сюди відносять висування вимог дитині, які не відповідають її віковому розвитку та можливостям. Саме тому психологічне насильство супроводжує усі інші види насильства та може відбуватися у таких формах:

- ігнорування психоемоційних потреб дитини, яке виявляється у нездатності батьками чи опікунами виражати любов та прив'язаність до дитини, тоді дитина відчуває відсутність турботи про неї, позбавлення її емпатійного ставлення, її потреби ігноруються, вона не відчуває підтримки та спілкування з батьками;

- відторгнення, що може бути тоді, коли дитина відчуває своє постійне публічне приниження, до неї висувають надмірні та невідповідні вікові вимоги, демонструють публічно її негативні якості, у неї формують постійне почуття сорому та провини за прояв природних емоцій страху, гніву тощо, а також це проявляється у жорсткій та невідповідній її віку критиці;

- погрози та тероризування, що проявляються тоді, коли дитина відчуває приниження, чує постійні погрози покарання, побиття, погрози насильства щодо неї чи її рідних, а також лайку та нецензурну лексику на свою адресу;

- ізоляція, яка проявляється у вигляді заборони спілкування дитини з друзями, родичами чи іншими дорослими, відсутність права дитини покидати будинок чи кімнату, використання «домашнього арешту», коли

батьки накладають заборону на вихід із дому чи взагалі в навчальні заклади без підстав для цього;

- розбещення, яке формує у дитини девіантні прояви поведінки, що спонукає до крадіжок, самодеструктивну та адиктивну поведінку (Зінов'єва, 2003: 38).

3) Сексуальне насильство – це дії щодо втягнення дитини (зі згодою чи без) дорослими або іншими дітьми у дії чи вчинки сексуального характеру для задоволення сексуальних потреб, створення матеріалів порнографічного характеру або (і) отримання за це вигоди.

4) Економічне насильство охоплює зневагу до інтересів дитини, нехтування її потребами, такими як потреби в їжі, одязі, житлі, освітніх умовах та розвитку, вихованні, відсутність надання медичної допомоги через об'єктивні причини бідності, недосвідченості, психічні хвороби та без них (Мельник, 2003: 26–27).

Одним із типових прикладів зневажливого ставлення до дитини є залишення її без догляду дорослого, яке часто призводить до нещасних, а інколи й летальних випадків отруєнь, опіків, травм та інших наслідків порушення дитячого здоров'я. Такі випадки зустрічаються не тільки в сім'ях із низьким матеріальним становищем, але й через відсутність батьківської компетентності, яка найчастіше зустрічається у випускників інтернатів, а також через нелюбов до дитини.

У цивілізованих країнах проблемі насильства надають статусу важливої соціальної проблеми, що становить сферу інтересів різних соціальних інституцій. Не менш важливою та актуальною ця проблема є для українського суспільства, яке тривалий час перебуває у складному періоді переходу від одного суспільно політичного та економічного устрою до іншого.

В роботі І. Алексєєвої та І. Новосельського виділяються кілька таких основних підходів до пояснення причин насильства над дітьми:

- медико-психологічний або психіатричний підхід; тут причиною виникнення насильства та жорстокого поводження з дитиною є певні особистісні характеристики батьків та їхня власна сімейна історія;

- соціологічний підхід; він передбачає вплив негативних соціально-економічних чинників (бідність, безробіття, незадоволеність собою і життям загалом тощо) на насильницьку поведінку щодо дітей у сім'ї;

- ситуаційний підхід; він пояснює насильство щодо дітей особливостями поведінки дитини в мікросередовищі,

невідповідністю її очікуванням батьків, порушенням стосунків у сім'ї тощо (Алексеева, 2005: 24).

Важливою в контексті нашого дослідження є думка Т. Шипунової, що пояснює причини жорстокого поводження з дітьми у таких контекстах:

1) соціокультурний контекст, що аналізує приналежність сім'ї до певної класової структури суспільства та економічне становище цього класу (умови проживання, робота/безробіття, добробут/ситуація бідності), соціальні мережі, у яких зареєстровані члени сім'ї, формальні чи неформальні об'єднання тощо;

2) сімейний контекст, що характеризує сучасну сім'ю як соціальне утворення та зміни структури сім'ї (тенденції до зниження рівня народжуваності, збільшення кількості розлучень, альтернативність у виборі форм шлюбу та сім'ї), зміну структури відносин між членами сім'ї (наявність конфліктних ситуацій між поколіннями, неадекватний розподіл обов'язків між подружжям, неоднозначність взаємин, конфлікти між подружжям, викривлення ролей батьків і дітей), фрагментарність сімейних відносин;

3) індивідуальний контекст, що аналізує уявлення батьків про здоровий спосіб життя, специфічний погляд на власний досвід дитинства, рівень самооцінки й самоконтролю, уявлення про виховання і виховні методи, ступінь пристосування до фрустрації та здатність боротися зі стресами; з цієї позиції насильство над дітьми виражається за допомогою влади батьків і загалом дорослого світу;

4) кризовий контекст, що передбачає вивчення дефіциту матеріалів для встановлення й підтримки безконфліктної ситуації в сім'ї, а також навантажень, викликаних соціальними кризами, зниженням опірності батьків у кризових ситуаціях, компетентності дорослих людей у вирішенні конфліктів та зміною власних надій про молоде покоління в процесі їх соціалізації (Шипунова, 2002).

Н. Зинов'єва та Н. Михайлова виділили такі основні соціальні та культурні фактори ризику насильства щодо дітей, як відсутність негативної оцінки у суспільстві щодо фізичних покарань; постійна демонстрація насильства в засобах масової інформації; те, що право громадян на недоторканість приватного життя, а також сімейну та особисту таємницю в Конституції України заважає вчасно виявити факт насильства та здійснити втручання; відсутність у державі ефективної профілактики насильства; недостатнє розу-

міння у суспільстві значущості проблеми насильства; недостатня обізнаність населення та дітей щодо своїх прав, які закріплені в Конвенції ООН; недостатнє інформування дітей про їхні права; недосконале законодавство (Зинов'єва, 2003).

До соціально-економічних факторів ризику насильства над дітьми належать такі:

1) відсутність достатнього матеріального забезпечення, що викликає напруженість у сім'ї через те, що не задовольняються основні потреби членів сім'ї;

2) постійне безробіття та всякі тимчасові заробітки, низький трудовий статус у батьків (матері, які працевлаштовані, менше схильні до насильства);

3) чим більше родина, тим більше в неї емоційних та матеріальних витрат;

4) народження першої дитини у молодих батьків, які недостатньо зрілі, мають низький рівень освіти та професійної підготовки, що погіршує соціально-економічні умови такої родини;

5) матеріальне становище значно погіршується, коли родина неповна;

6) коли один із членів сім'ї або ціла сім'я належить до релігійних сект, це призводить до соціальної ізоляції, обмежує можливості підтримки та соціального контролю; спостерігається таке явище й тоді, коли така сім'я відокремлена від суспільства чи проживає в дуже маленькому селі;

7) може спровокувати насильство пере-населеність житлової площі чи наявність поганих житлових умов;

8) часто відсутність соціальної допомоги від держави та інших громадських організацій залишає родину наодинці з її проблемами; така байдужість викликає постійні стресові ситуації у сім'ї, провокує безпорадність, та негативний психологічний клімат у сім'ї (Психолого-педагогічна робота, 2009).

До факторів ризику, що пов'язані з моделлю спілкування та структурою сім'ї, належать такі.

1) Сім'ї, які багатодітні та неповні. В такій сім'ї більше умов для того, щоби переживати стрес, ніж у звичайній сім'ї. Вони частіше стикаються з проблемою важкого матеріального становища, дефіциту вільного часу в батьків для проведення спільного дозвілля, відсутністю часу для того, щоби приділити кожній дитині увагу.

2) Сім'я, де прийомні батьки або вітчим. У такій сім'ї збільшується ризик сексуального насильства над дівчинкою.

3) Подружня сумісність (сексуальна сумісність, емоційний комфорт, психологічна підтримка тощо). Жінка, яку покинув

чоловік, з високим ступенем імовірності не зможе проявити любов, емоційну близькість та ніжність щодо дитини.

4) Передача негативного батьківського сценарію. Батьки, котрі зазнавали насильства або бачили його в дитинстві, схильні до нього в спілкуванні зі своїми дітьми.

5) Проблема взаємин батьків з дитиною. За відсутності формування прихильності між батьками та дитиною зростає ризик насильства. Також від насильства страждають сім'ї з домінуючою гіперпротекцією та нерівномірним розподілом влади між батьками, а також воно має прояв у сім'ї, де не визначені ролі та функції батьків, тип виховання має суперечливий характер, до дітей застосовуються непослідовні вимоги.

6) Емоційна і фізична ізоляція в сім'ї. Вона проявляється за відсутності соціальних контактів, а також формальної та неформальної підтримки.

7) Насильні чи конфліктні відносини між членами сім'ї. Як показує практика, батьки, які вирішують конфлікти між собою шляхом насильства, також використовують такий спосіб під час розв'язання його з дітьми (Психолого-педагогічна робота, 2009: 64–65).

До факторів ризику, що обумовлені особистістю батьків, належать такі:

– особливості особистості батьків; сюди відносять психологічні особливості батьків, такі як тривожність, ригідність, низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, низький рівень емпатії та відкритості, роздратованість, залежність, підозрілість, низький рівень стресостійкості, замкнутість, проблеми із самоідентифікацією;

– батьки негативно ставляться до соціального оточення, проявляють неадекватні (частіше завищені) очікування стосовно своєї дитини;

– у батьків низький рівень соціальних навичок, відсутні навички міжособистісної взаємодії та комунікації, вони не вміють вирішувати конфлікти та проблеми, самостійно справлятися зі стресом, а також звертатись по допомогу до інших;

– у батьків наявні порушення в психічному здоров'ї, у них виражені психопатологічні відхилення, депресивність та знервованість, вони схильні до суїциду;

– у батьків, які залежні від алкоголю та наркотиків, наявні психосоматичні проблеми, внаслідок чого виникають роздратованість, агресія, гіперсексуальність, неконтрольованість поведінки та інші особистісні розлади;

– великий вплив має також наявність валеологічних проблем, сюди відносять

патологічну вагітність, ускладнені пологи тощо;

– у батьків наявні емоційна спрощеність та інтелектуальна відсталість, вони не розуміють власної відповідальності за дитину, тому часто залишають її без нагляду не розуміючи наслідків цього;

– у батьків не розвинені навички батьківства та почуттів (Психолого-педагогічна робота, 2009: 66–67).

Факти насильства щодо дітей, експлуатація дітьми відомі давно. Тривалий час ніхто не займався пошуком підтверджень наслідків цих явищ, які є такими згубними для фізичного та психічного здоров'я дитини. Довгий період часу поширеною позицією щодо дитини була власницька, коли дитина залишалась під абсолютною владою та контролем батьків (Шаргородська, 2007).

Документом, який все змінив та захистив права дитини, стала Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. Такою важливою вона є тому, що у ній вперше зафіксовано основи захисту прав дитини, а подальший її розвиток окреслений у пактах про права людини з гарантією рівних для всіх дітей прав та забезпечення їм основних соціальних потреб.

Висновки

Проведене нами дослідження проблеми насильства щодо дітей іще раз виявило нагальність цієї проблеми, підтвердивши її актуальність. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури нами уточнено сутність категорії «насильство», визначено його види, причини та фактори виникнення.

Причин виникнення насильства дуже багато, серед яких виокремлюємо соціальні, економічні фактори; фактори, що обумовлені структурою сім'ї та моделлю спілкування у ній; фактори, що пов'язані з особистістю батьків, самої дитини.

Аналіз літератури дає змогу стверджувати, що дитина, що стала жертвою насильства, зазнає надзвичайно важких травм. Сьогодні ніхто навіть не замислюється над тим, що з такої дитини в майбутньому може вирости потенційний агресор для суспільства та його близького оточення, тому таким важливим є впровадження обов'язкової реабілітаційної програми для дитини, що стала жертвою насильства, щоб вона змогла подолати цю програму, позбутися страху, переживань, емоційних потрясінь, а також повернулася до життя як психологічно здорова особистість.

Отже, насильство – це дії, які завжди несуть шкоду для іншої людини, її фізич-

ному, психологічному, а також моральному стану або загрозу для її скоєння. Саме через постійне його замовчування, відсутність комплексної програми профілактики, діагностики, реабілітації насильство набуло такого епідемічного характеру. Багато людей, в тому числі дітей, не обізнані в темі насилля, не знають, де існують його межі, вважають це «нормою», а коли стають його жертвами, то просто не знають, куди звернутись, де шукати порятунку, як себе захистити.

Насильство потребує нового погляду на цю проблему, тому перспективними для подальших досліджень є питання вибору нових дослідницьких програм, нових методів роботи та методичних підходів до її вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И., Новосельский И. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь. Москва : Генезис, 2005. 256 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007.
3. Грицевич О., Лозован О., Онишко Ю. Попередження насильства над дітьми : інформаційно-методичні матеріали. Київ : Калита, 2007. 223 с.
4. Громова О. Конфліктологія. Москва : Юнити, 2000. 320 с.
5. Журавлева Т., Сафонова Т., Цымбал Е. Помощь детям – жертвам насилия. Москва : Генезис, 2006. 112 с.
6. Зиновьева Н., Михайлова Н. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 248 с.
7. Мельник Л. Насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 22 (2). С. 135–143.
8. Москаленко В. Программа социальной работы с семьями, в которых есть насилие. Москва : ЦОЦ, 2009. 135 с.
9. Овсяннікова Я. Форми і методи роботи з дітьми і підлітками, які пережили насильство. *Вісник Національного університету оборони України*. № 4 (29). URL: http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2169/1/Vnaou_2012_4_46.pdf (дата звернення: 25.03.2021).
10. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : методичний посібник / автори-упоряд.: Т. Вовчок, Н. Степура, І. Даниленко та ін. ; заг. ред. Т. Цюман. Київ : ВПЦ «Експрес», 2009. 328 с.
11. Сушик Н. Сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї. *Дитинство без насильства: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 29–30 квітня 2014 року. Тернопіль, 2014. С. 189–193.

12. Шаргородська С. Насилля в сім'ї: види, наслідки, шляхи подолання. *Соціальний педагог*. 2007. № 2. С. 14–16.

13. Шипунова Т. Жестокое обращение с детьми в семье: определение, генезис, перспективы исследований. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2002. № 1 (2).

14. ЮНІСЕФ звітує. Громада, дружня до дітей та молоді. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/10986/file/communityfriendlychildrenandyouth_2020.pdf (дата звернення: 25.03.2021).

15. Finkelhor E. The main problem is still underreporting, not overreporting. *Current controversies on family violence* / R.J. Geeles, D.R. Loske (eds). London : SAGE Publications, 1993. P. 273–285.

16. Gil D.G. Violence against children. Physical child abuse in the United States. Cambridge : Harvard University Press, 1970.

17. Straus M.A., Smith C. Family patterns and primary prevention of family violence. *Physical violence in American families: Risk factors and adaptations to violence in 8,145 families*. New Brunswick : Transaction Publishers, 1999. P. 507–529.

REFERENCES

1. Alekseeva I., Novoselskiy I. (2005) Zhestokoe obraschenie s rebenkom. Prichiny. Posledstviya. Pomosch. [Child abuse. The reasons. Effects. Help.]. M.: Genezis. 256 s. [in Russian]
2. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] / za red. akad. NAN Ukrainy Yu.S. Shemshuchenka. K.: Iurydychna dumka, 2007. [in Ukrainian]
3. Hrytsevych O., Lozovan O., Onyshko Yu. (2007) Poperedzhennia nasylstva nad ditmy: inform.-metod. materialy [Prevention of violence against children: information and methodological materials]. Kyiv : Kalyta. 223 s. [in Ukrainian]
4. Gromova O. (2000) Konfliktologiya [Conflictology]. M.: Yuniti. 320 s. [in Russian]
5. Zhuravleva T., Safonova T., Tsyymbal E. (2006) Pomosch detyam – zhertvam nasiliya [Helping children who are victims of violence]. M. : Genezis. 112 s. [in Russian]
6. Zinoveva N., Mihaylova N. (2003) Psihologiya i psihoterapiya nasiliya. Rebenok v krizisnoy situatsii [Psychology and psychotherapy of violence. A child in a crisis situation]. SPb.: Rech. 248 s. [in Russian]
7. Melnyk L. (2013) Nasylystvo nad ditmy yak sotsialno-pedahohichna problema [Violence against children as a socio-pedagogical problem] // Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriya : Sotsialno-pedahohichna. Vyp. 22(2). S. 135–143. [in Ukrainian]
8. Moskalenko V. (2009) Programma sotsialnoy raboty s semiyami v kotorykh est nasilie [A social work program for families with violence]. M.: TsOTs. 135 s. [in Russian]
9. Ovsyannikova Ya. (2012) Formy i metody roboty z ditmy i pidlitkami, yaki perezhlyly nasylystvo [Forms and methods of working with children and adolescents who have experienced violence] [Elektronnyi resurs] // Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy 4 (29). Rezhym dostupu do resursu: <http://repositc.nuczu.edu>

ua/bitstream/123456789/2169/1/Vnaou_2012_4_46.pdf. [in Ukrainian]

10. Psykholoho-pedahohichna robota u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh z profilaktyky nasylstva nad ditmy : metod. posib. [Psychological and pedagogical work in secondary schools for the prevention of violence against children: a guide] / avtor. – uporiad. : T. Vovchok, N. Stepura, I. Danylenko ta in.; za zah. red. T. Tsiuman. K. : VPTs “Ekspres”. 2009. 328 s. [in Ukrainian]

11. Sushyk N. (2014) Sutnist, vydy, faktory vynyknennia nasylstva nad ditmy v simi [The essence, types, factors of violence against children in the family] // Materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii “Dytynstvo bez nasyllia: suspilstvo, shkola i simia na zakhysti prav ditei” (m. Ternopil, 29–30 kvitnia 2014 r.). Ternopil. S. 189–193. [in Ukrainian]

12. Sharhorodska S. (2007) Nasyllia v simi: vydy, naslidky, shliakhy podolannia [Domestic violence: types, consequences, ways to overcome it] // Sotsialnyi pedahoh. № 2. S. 14–16. [in Ukrainian]

13. Shipunova T. Zhestokoe obraschenie s detmi v seme: opredelenie, genezis, perspektivy issledovaniy [Child abuse in the family: definition, genesis, research

perspectives] // Kriminologiya: vchera, segodnya, zavtra. 2002. № 1 (2). [in Russian]

14. YUNISEF zvitue. Hromada, druzhnia do ditei ta molodi [UNICEF reports. A community friendly to children and youth] [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu do resursu: https://www.unicef.org/ukraine/media/10986/file/communityfriendlychildrenandyouth_2020.pdf. [in Ukrainian]

15. Finkelhor E. (1993) The main problem is still underreporting, not overreporting, in: Geeles R.J., Loske D.R. (eds). Current controversies on family violence. London: SAGE Publications. P. 273–285.

16. Gil D.G. (1970) Violence against children. Physical child abuse in the United States. Cambridge: Harvard University Press. 1970.

17. Straus M.A., Smith C. (1999) Family patterns and primary prevention of family violence // Physical violence in American families: Risk factors and adaptations to violence in 8,145 families. New Brunswick: Transaction Publishers. P. 507–529.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2021.

The article was received 26 April 2021.